

УДК 81'42

АСНОЎНЫЯ ПАЛАЖЭННІ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭОРЫІ АФАРЫЗМА*

Яўген Іваноў

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной
лінгвістыкі Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова
(Магілёў, Рэспубліка Беларусь)
e-mail: ivanov-msu@mail.ru
ORCID: 0000-0002-6451-8111

У артыкуле сфармуляваны асноўныя палажэнні лінгвістычнай тэорыі афарызма. Абгрунтоўваецца, што афарызмам уласціва спецыфічная прымета афарыстычнасці (абагульнена-ўніверсальнай семантыкі), на падставе чаго яны ўтвараюць асобную катэгорыю лінгвістычных адзінак, ізаморфных па сваіх асноўных семантычных, структурных і функцыянальных уласцівасцях фразеалагічным і лексічным адзінкам. Такі падыход не выключае і іншых поглядаў на моўную прыроду афарызма, але дазваляе цалкам самадастаткова апісваць яго ў межах асобнага адгалінавання мовазнаўства – афарыстыкі (або лінгвістыкі афарызма), у аснову якой могуць быць пакладзены прапанаваныя ў артыкуле асноўныя палажэнні лінгвістычнай тэорыі афарызма.

Ключавыя словы: афарызм; тэорыя мовы; афарыстычная адзінка; лінгвістычная катэгорыя; лінгвістычная тэорыя афарызма.

Ivanov Eugene. The Key Issues of the Linguistic Theory of Aphorism.

The key points of the linguistic theory of the aphorism are formulated in the article.

The importance of the research is the necessity of the theoretical description of the aphoristic units as the linguistic category for the solution of the problem of building up a general theory of «more than word» units which in contrast with other language units don't have their general theoretical basis and comprehension so far.

The purpose of the research is to formulate the main issues of the linguistic theory of the aphorism and within this theory to determine the properties and the types of aphoristic units as a particular linguistic category, the number of such units, their systematic and functional properties, etc.

The methodology of the research is based on the previous study of the linguistic nature of the aphorism and its perception as a complex linguistic object isomorphic in its basic properties to phraseological and lexical units that is proved by the previous research of the author of the article.

The actual material of the research is presented in the prepared by the author (in co-authorship as well) or the dictionaries that have already been published as well as in his tutorials, textbooks and other teaching-methodological materials in Polish, English, German, and in other languages.

As a result of the research it can be stated that the specific quality called «aphoristic» is typical of the aphorism which means that it possesses the semantics of generalizing. Due to this peculiar feature aphorisms form an isolated category of linguistic units. This approach doesn't exclude other views on the language

© Іваноў Я., 2019

* Даследаванне выканана ў межах навуковага праекта «Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)» (ДР № 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гг.

essence of the aphorism but it shows that aphorisms can be described in a particular area of linguistics – aphoristics (or the aphoristic linguistics) and the key issues of the linguistic theory of the aphorism described in this article can lie in its basis.

The article also presents the level characteristics of the aphoristic units in the language system. The phenomena of inter-level homonymy of aphoristic, lexical and phraseological units as well as paradigmatic forms of the usage and functional isomorphism of occasional and usual aphoristic units, the ways of aphoristic derivation are determined. Also the qualitative and quantitative characteristics of the aphoristic fund of the language have been stated. The principles of the description of the aphoristic units as an object of a peculiar branch of linguistics – aphoristics – are grounded and its methodological, conceptual and metalinguistic peculiarities are stated. The main purposes and most important issues of aphoristics and its position inside the structure of linguistics are focused on.

The results of the research may be used in theoretical linguistics in the process of the study of language properties of aphoristic units, in comparative and typological linguistics to determine the general and the specific as well as the typologically significant features in the aphoristic units of different languages.

Keywords: *aphorism; the theory of language; aphoristic unit; linguistic category; linguistic theory of the aphorism.*

Уводзіны

Асноўная праблема лінгвістычнага вывучэння афарыстычных адзінак – гэта адсутнасць іх апісання як прадмета тэарэтычнай лінгвістыкі (дакладнага вызначэння іх паняцця, іх прымет і разнавіднасцей, іх аб'ёму і саставу, іх сістэмных і функцыянальных уласцівасцей як спецыфічнага тыпу моўных утварэнняў). У вырашэнні гэтай праблемы пакуль не існуе агульнапрынятых падыходаў ні ў канцэпцыйных асобных лінгвістаў, ні ў межах лінгвістычных дысцыплін, ні ў міждысцыплінарнай сферы, ні ў нацыянальных адгалінаваннях мовазнаўства. Па гэтай прычыне ў кожным лінгвістычным даследаванні афарыстычных адзінак вызначаецца (і вывучаецца), па сутнасці, новы аб'ект і яго новыя ўласцівасці, што дэтэрмінуе не толькі атамарны і супярэчлівы характар усіх існуючых кваліфікацый афарызма як прадукту маўленча-мысленчай дзейнасці і як лінгвістычнай адзінкі, але і невялікую ступень рэпрэзентацыйнасці кожнай наяўнай яго кваліфікацыі [Іванов 1999; Іваноў 2004б, с. 8–40; Іваноў 2017, с. 9–22].

Акрэсленая праблема з'яўляецца часткай яшчэ аднаго, значна больш глабальнага ў мовазнаўстве пытання кваліфікацыі і сістэматызацыі адзінак мовы, якое прадугледжвае катэгорыяльнае размежаванне фразеалагічных і іншых устойлівых звышслоўных адзінак, вызначэнне іх узроўневых прымет, характарыстык і узаемаадносін у сістэме мовы, моўных мадэляў і іх маўленчых увасабленняў, парадыгматычных і сінтагматычных уласцівасцей, структурных і семантычных тыпаў і г. д. Паводле існуючых на сённяшні дзень рашэнняў гэтага пытання, афарыстычныя адзінкі, як правіла, або цалкам атаясамліваюцца ці з фразеалагічнымі, ці з парэміялагічнымі адзінкамі (кваліфікуюцца як іх разнавіднасці), або вызначаюцца як не ўласна моўныя ўтварэнні (разглядаюцца як маўленчыя клішэ, цытаты, малыя тэкставыя формы і да т. п.).

Вырашыць згаданыя праблемы магчыма шляхам агульнага тэарэтычнага апісання ўстойлівых у маўленні афарызмаў як спецыфічнай катэгорыі адзінак, што прызначаны ў мове для адлюстравання рэчаіснасці ў абагульнена-ўніверсальным выглядзе (г. зн. у пазачасавым, а таксама ў прасторава і персанальна нелакалізаваным плане). Такое разуменне афарыстычных адзінак дазваляе сфармуляваць гіпотэзу аб тым, што яны з'яўляюцца не толькі

маўленчымі, але і моўнымі ўтварэннямі, утвараюць асобную лінгвістычную катэгорыю, складаюць падсістэму ў моўнай сістэме, маюць адметныя катэгарыяльныя прыметы, уласцівасці і разнавіднасці, аднак з'яўляюцца ізамарфнымі паводле асноўных сістэмных і функцыянальных якасцей такім моўным адзінкам, як словы і фразеалагізмы, разам з якімі ўтвараюць тры тыпа адзінак, што прама і непасрэдна суадносяцца ў свядомасці носьбітаў мовы з пазамоўнай рэчаіснасцю.

Актуальнасць даследавання заключаецца ў неабходнасці тэарэтычнага апісання афарыстычных адзінак як лінгвістычнай катэгорыі для вырашэння праблемы пабудовы агульнай тэорыі звышслоўных адзінак мовы, якія на сённяшні дзень не набылі, у адрозненне ад іншых знакавых моўных адзінак, агульнага тэарэтычнага асэнсавання (такія напрамкі тэарэтычнай лінгвістыкі, як агульная фразеалогія, агульная парэміялогія і г. д. знаходзяцца яшчэ ў стадыі свайго фарміравання). Існуючая тэарэтычная мадэль мовы характарызуецца істотнымі таксанамічнымі супярэчнасцямі і лакунамі, адной з якіх з'яўляецца таксанамія звышслоўных моўных адзінак, у прыватнасці ўстойлівых фраз і фразавых тэкстаў. Даследаванне афарыстычных адзінак як лінгвістычнай катэгорыі дазволіць не толькі вырашыць праблему пабудовы агульнай тэорыі звышслоўных моўных адзінак, але і ўдакладніць і дапоўніць агульную тэорыю мовы. Тэарэтычная значнасць даследавання абумоўлена таксама неабходнасцю стварэння метадалагічнай асновы для вывучэння афарыстычных адзінак у межах асобных раздзелаў агульнага мовазнаўства (дыяхранічнай лінгвістыкі, супастаўляльнага і тыпалагічнага мовазнаўства і інш.), адгалінаванняў прыватнага мовазнаўства (беларусістыкі, русістыкі, паланістыкі, англістыкі і інш.), эмпірычнай лінгвістыкі (пры вызначэнні і дыферэнцыяцыі аб'ёму і саставу звышслоўных адзінак мовы шляхам інтраспекцыі або эксперыменту).

Мэта даследавання – сфармуляваць асноўныя палажэнні лінгвістычнай тэорыі афарызма, у якіх вызначыць паняцце, асноўныя ўласцівасці і разнавіднасці афарыстычных адзінак як асобнай лінгвістычнай катэгорыі і акрэсліць іх аб'ём, састаў, сістэмныя, функцыянальныя ўласцівасці і інш.

Метадалагічная аснова даследавання грунтуецца на папярэдніх даследаваннях лінгвістычнай прыроды афарызма [Языковая природа афоризма 2001; Королькова 2005; Королькова 2018; Лингвистика афоризма 2018], а таксама на яго разуменні як складанага лінгвістычнага аб'екта, ізамарфнага па сваіх якасцях фразеалагічным і лексічным адзінкам, што адлюстравана ў шэрагу даследаванняў аўтара [Иванов 1999; Іваноў 2003б; Іваноў 2004б; Иванов 2016; Іваноў 2017].

Фактычны матэрыял даследавання адлюстраваны ў падрыхтаваных аўтарам (або ў сааўтарстве пад кіраўніцтвам аўтара) і апублікаваных слоўніках [Иванов 2001; Словарь афоризмов 2005; Іваноў, Раманава 2006; Иванов, Мокиенко 2007; Іваноў, Іванова 2007; Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік 2009; Іваноў 2011а; Лепта библейской мудрости 2014] і слоўнікавых матэрыялах [Іваноў 2000а; Іваноў 2002а; Іваноў 2002б; Іваноў 2003а; Іваноў 2013; Іваноў 2014], вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможніках [Іваноў 2004а; Иванов 2009а; Иванов, Петрушевская 2016] (усяго больш за 12000 адзінак у беларускай, рускай, польскай, англійскай мовах).

1. Катэгарыяльныя прыметы афарызма

Афарыстычныя адзінкі з'яўляюцца спецыялізаваным вербальным сродкам адлюстравання рэчаіснасці ў пазачасавым, прасторава і персанальна

нелакалізованим плане (у абагульнена-ўніверсальным выглядзе), на падставе чаго проціпастаўлены ўсім іншым звышслоўным адзінкам і фразавым тэкстам. Прыметы, якія звычайна прыпісваюцца афарызму як лінгвістычнай адзінке (лаканічнасць, выразнасць, ідыяматычнасць, устойлівасць, узнаўляльнасць і інш.), не з'яўляюцца для яго ні ўнікальнымі (уласцівы і іншым лінгвістычным адзінкам), ні аблігаторнымі (не ўласцівы ўсім афарызмам без выключэння), таму не могуць разглядацца як катэгарыяльныя [Іваноў 2011в].

Афарызмы трэба разглядаць як асобную катэгорыю лінгвістычных адзінак, што маюць з рознымі іншымі звышслоўнымі адзінкамі і фразавымі тэкстамі пэўныя агульныя ўласцівасці, але адрозніваюцца ад такіх адзінак (фразавых тэкстаў) спецыфічным наборам сістэмных і функцыянальных характарыстык, а таксама адметным мноствам катэгарыяльных прымет, у тым ліку адной унікальнай прыметай – абагульнена-ўніверсальным зместам, уласцівым толькі афарыстычным адзінкам. Афарызмы могуць як свабодна спараджацца ў маўленні (як эмпірычныя і навуковыя фармулёўкі, публіцыстычныя і мастацкія выслоўі і інш.), так і ўзнаўляцца ў маўленні ў гатовай форме (як прыказкавыя і крылатыя адзінкі, юрыдычныя і грамадска-палітычныя формулы і інш.). Афарыстычныя адзінкі складаюць гетэрагеннае мноства, размяжоўваюцца паводле адрозненняў у сваіх структурных, семантычных, функцыянальных, утваральных, стылістычных і іншых асаблівасцях [Іванов 2009в].

2. Афарыстычныя адзінкі ў сістэме мовы

Лінгвістычныя ўласцівасці афарызмаў мэтазгодна апісваць як прадмет спецыяльнага раздзела навукі аб мове – афарыстыкі [Іваноў 1994], што адрозніваецца ўласным канцэптуальным, метадалагічным і метамоўным апаратам, мае свае задачы і актуальныя праблемы [Іванов 2016]. Афарыстыка проціпастаўлена паводле прадмета свайго вывучэння фразеалогіі і лексікалогіі, але ўтварае разам з імі комплекс дысцыплін, што вывучаюць адзінкі, якія прама і непасрэдна суадносяцца ў свядомасці носьбітаў мовы з пазамоўнай рэчаіснасцю. Афарыстыка ўключае ў сябе парэміялогію як лінгвістычную дысцыпліну, што вывучае прыказкі і блізкія ім паводле змestавых, структурных і функцыянальных характарыстык устойлівыя фразы (фразавыя тэксты).

Афарыстычныя адзінкі (афарызмы) ва ўласна лінгвістычным разуменні – гэта аднафразавыя, абагульненыя па зместу, самастойныя, намінацыйныя, пераважна звышслоўныя, узнаўляльныя і ўстойлівыя адзінкі, якім могуць быць уласцівы ідыяматычнасць, выразнасць формы, ужыванне як асобнага тэксту. Абагульненасць зместу ў афарызмах мае адметны (абагульнена-ўніверсальны) характар, што дэтэрмінуе іх дыскурсіўную самастойнасць і намінацыйнасць і маніфестуе ўнікальную катэгарыяльную якасць афарызма – афарыстычнасць. Мноства афарыстычных адзінак дыферэнцыруецца на агульныя класы, якія знаходзяцца паміж сабой у адносінах апазіцыі, іерархіі і функцыянальнай дынамікі [Іванов 2009б]. Афарызмы розных класаў аб'ядноўваюцца ў групы (тыпы) паводле структурных, граматычных, семантычных, функцыянальных, стылістычных і іншых уласцівасцей.

Устойлівыя фразы і фразавыя (аднафразавыя) тэксты дыферэнцыруюцца на афарыстычныя (адлюстроўваюць рэчаіснасць у абагульнена-ўніверсальным плане) і на неафарыстычныя (адлюстроўваюць рэчаіснасць або ў канкрэтна-факталагічным, або ў абагульнена-факталагічным плане) [Іванов 1995]. Афарыстычныя і фразеалагічныя адзінкі ўтвараюць розныя катэгорыі, паколькі

характарызуюцца розным наборам катэгарыяльных прымет, маюць неаднолькавыя параметры выяўлення аднолькавых прымет, розныя семантычныя, структурныя, сістэмныя і функцыянальныя ўласцівасці, утвараюць уласныя мноствы ў межах розных узроўняў моўнай сістэмы, дыферэнцыруюцца на розныя класы і тыпы, здольны ўступаць паміж сабой ва ўзаемныя дэрывацыйныя адносіны [Іваноў 2004г].

Афарыстычныя адзінкі па сваёй граматычнай форме з'яўляюцца сказамі, але ў адрозненне ад ўсіх іншых сказаў пазбаўлены актуалізаванай суаднесенасці з рэчаіснасцю, паколькі як рэальна, так і патэнцыяльна не лакалізуюць паведамленне ў часавым плане. Афарыстычныя адзінкі належаць сінтаксічнаму ўзроўню мовы, у межах якога ўтвараюць уласную падсістэму (афарыстычных сказаў/выказванняў), якая проціпастаўлена іншым мноствам прэдыкатыўных адзінак, але не ізаляваная ад іх (незамкнёная). Афарызмы ва ўзроўневым разуменні дыферэнцыруюцца на адзінкі эмічныя (афарызмы – абстрактныя адзінкі як інварыянты афарыстычных адзінак, што належаць моўнай сістэме) і этычныя (афарыстычныя фразы – канкрэтныя адзінкі як варыянты афарыстычных адзінак, што ўжываюцца ў маўленні). Афарыстычныя адзінкі ўступаюць з адзінкамі лексічна-фразеалагічнага ўзроўню ў адносіны міжузроўневай аманіміі, якая ўзнікае ў выніку афарызаванні фразеалагізмаў, фразеалагізацыі афарызмаў, лексікалізацыі пераноснага агульнага значэння афарыстычных адзінак [Іваноў 2003д]. Спалучэнні афарыстычных адзінак з іншымі адзінкамі сінтаксічнага ўзроўню рэгулярна ўтвараюць стылістычна адметныя тэксты – афарызаваныя, ступень афарызаванасці якіх дэтэрмінавана колькасцю ўжытых у ім афарызмаў. Спалучэнні толькі афарыстычных адзінак утвараюць такую спецыфічную разнавіднасць тэкстаў, як афарыстычныя тэксты [Іванов 2006а].

Афарызмы, якія ствараюцца і/або ўжываюцца як асобныя тэксты, не належаць да сінтаксічнага ўзроўню мовы, з'яўляюцца разнавіднасцю малых тэкстаў (фразавых) і проціпастаўлены іншым (неафарыстычным) фразавым тэкстам. Мноства фразавых тэкстаў утварае асобную падсістэму малых тэкстаў. Да фразавых (аднафразавых) тэкстаў варта адносіць адзінкі са структурай сказа, сінтаксічны аб'ём якіх не перавышае памераў кароткатэрміновай памяці (7 ± 2 адзінкі) і якія не змяшчаюць у сабе іншых фразавых тэкстаў [Іванов 2017].

Афарыстычныя адзінкі ствараюцца, (разава ці рэгулярна) цытуюцца або ўзнаўляюцца ў маўленні. Рэгулярнае ўзнаўленне і цытаванне афарызмаў мае агульнамоўны, дыферэнцыявана-моўны, дыферэнцыявана-маўленчы, індывідуальна-маўленчы характар. Протыпастаўленне «стварэнне vs. узнаўленне (цытаванне)» у маўленні афарызмаў суадносіцца з апазіцыяй «аказіянальнае vs. узуальнае». Прадуктыўнасць і дынаміка працэсаў стварэння і ўзуалізацыі новых афарыстычных адзінак з'яўляюцца лінгвістычна дэтэрмінаванымі. Мноства агульнамоўных і дыферэнцыравана-моўных афарызмаў (найперш прыказкавых і крылатых) складае падсістэму адзінак слоўнікавага складу мовы (разам з падсістэмамі лексічных і фразеалагічных адзінак) [Іванов 2008]. Афарызмы як адзінкі мовы рэгулярна выкарыстоўваюцца ў маўленні для намінацыі тых фрагментаў рэчаіснасці, што немагчыма абазначыць ніякімі іншымі адзінкамі, уступаюць паміж сабой у парадыгматычныя і сінтагматычныя сувязі, дыферэнцыруюцца на групы паводле адрозненняў у структуры, у адпаведнасці планаў зместу і выяўлення, у асаблівасцях ужывання ў маўленні і інш.

3. Структура афарыстычнага фонду мовы

Сукупнасць афарыстычных адзінак мовы ўтварае афарыстычны фонд мовы (афарыстыкон), які разам з лексіконам і фраземіконам складае мноства адзінак, што паводле зместу прама і непасрэдна суадносяцца з рэчаіснасцю, і ў сувязі з яе ўспрыняццём, структурацыяй і канцэптуалізацыяй утвараюць у масавай свядомасці нацыянальна-моўную карціну свету. Яе часткай з'яўляецца афарыстычная карціна свету – комплекс ведаў аб заканамернасцях рэальнага або выдуманнага свету. Афарыстычны фонд агульнанароднай мовы складае неаднародную сукупнасць і размяжоўваецца на групы адзінак паводле экстралінгвістычных і ўнутрымоўных фактараў.

Найбольш вядомыя, масава ўжывальныя і частотныя ў маўленні адзінкі ў межах актыўнага складу афарыстычнага фонду агульнанароднай мовы ўтвараюць яго афарыстычны мінімум, які мае полевую структуру (ядро і маргінэз). Афарыстычны мінімум вызначаецца эксперыментальным шляхам і характарызуецца адноснай аб'ектыўнасцю, паколькі кожны раз адлюстроўвае толькі адзін з магчымых ракурсаў мноства найбольш вядомых, ужывальных і частотных адзінак (вызначаных у пэўны час пэўным спосабам), аднак кожны такі ракурс з'яўляецца лінгвістычнай мадэллю рэальнага моўнага мінімуму. Асноўным кампанентам афарыстычнага мінімуму паводле колькасці адзінак з'яўляецца парэміялагічны мінімум мовы [Ivanov 2002].

Сукупнасць тых афарыстычных адзінак, форма і змест якіх захоўваецца на працягу стагоддзяў, якія з'яўляюцца эпістэмалагічна актуальнымі для носьбітаў мовы на працягу доўгага часу яе функцыянавання і па сённяшні дзень, утвараюць асноўны афарыстычны фонд мовы [Іваноў 2006; Иванов 2015]. Катэгарыяльнай прыметай яго адзінак з'яўляецца іх панхранічнасць (аднолькава шырокая ўжывальнасць ва ўсё перыяды гістарычнага развіцця мовы). Асноўны афарыстычны фонд мовы мае полевую структуру (ядро і перыферыю), яго базу складае асноўны парэміялагічны фонд.

Афарыстычны мінімум і асноўны афарыстычны фонд не супадаюць ні якасна, ні колькасна. Вызначэнні мінімуму і асноўнага фонду афарыстычных адзінак мовы проціпастаўлены паводле дыяхранічнага і сінхранічнага аналізу моўнай сістэмы. Афарыстычны мінімум характарызуецца большай дынамікай, чым асноўны афарыстычны фонд. Усе характэрныя асаблівасці семантыкі, структуры, функцый, паходжання, ужывання і г. д. усяго фонду афарыстычных адзінак агульнанароднай мовы лакалізуюцца ў асноўным фондзе і ў пэўнай ступені адлюстраваны ў складзе мінімуму.

4. Семантыка, структура і функцыі афарыстычных адзінак

Афарыстычныя адзінкі істотна адрозніваюцца паводле семантыкі ад іншых прэдыкатыўных адзінак, утвараюць спецыфічную разнавіднасць (тып) выказвання. Афарызмы – гэта намінацыйныя адзінкі з сінтаксічнай структурай сказа, паколькі прызначаны не для адлюстравання сітуацый (афарыстычныя сказы не маюць часавай, прасторавай і персанальнай лакалізацыі прэдыката, суб'екта і аб'екта), а для намінацыі заканамернасцей рэчаіснасці (неабходных і рэгулярных уласцівасцей цэлых класаў аб'ектаў і/або сувязей паміж імі) [Іванов 2006б; Іваноў 2004в]. У залежнасці ад розных характарыстык заканамернасцей рэчаіснасці вылучаюцца групы афарызмаў, у якіх адлюстраваны заканамернасці пэўных разнавіднасцей і якія ўтвараюць семантычныя тыпы афарыстычных адзінак [Іваноў 2003г; Іваноў 2008].

Структура афарыстычных адзінак пры ўжыванні ў маўленні залежыць ад характару іх сувязі з кантэкстам. Пры кантэкстна залежнай сувязі афарызм або

перафразоўваецца (разавае змяненне), або ўжываецца ў парадыгматычнай форме (рэгулярнае змяненне). Парадыгматычныя формы – гэта варыянтныя формы афарызма, якія ў сукупнасці маніфестуюць яго як моўную адзінку, аналагічна парадыгме форм слова ці фразеалагізма. Парадыгматычныя формы афарызма закранаюць яго лексічна-граматычную арганізацыю, мадальную семантыку, выходзяць за межы фразы (парцэляцыя). Аказіянальныя афарызмы з’яўляюцца аналагічнымі па структуры і спосабах функцыянавання ўзуальным, таксама могуць трансфармавацца ў кантэксте. Для афарыстычных наватвораў пэўная парадыгматычная мадыфікацыя можа быць адзінай існуючай формай іх існавання (рэалізацыі) ў маўленні [Іванов 2006а].

Новыя афарыстычныя адзінкі з’яўляюцца ў выніку або іх утварэння, або трансляцыі з іншых моў. Афарыстычная дэрывацыя размяжоўваецца на першасную (па мадэлі афарыстычнага сказа шляхам спалучэння лексічных і фразеалагічных адзінак і іх значэнняў на аснове існуючых у дадзенай мове сінтаксічных канструкцый) і другасную (паводле трансфармацыі зыходных адзінак або іх афарызацыі). Афарызацыя (у афарызмаўтваральным сэнсе) – гэта пераўтварэнне пэўнай зыходнай адзінкі (фразеалагізма, устойлівай або свабоднай фразы з рэферэнтнай семантыкай) у афарыстычную адзінку без перафразоўвання, шляхам змянення толькі семантычнай структуры, сістэмных (парадыгматычных і сінтагматычных) сувязей [Іванов 2005].

Афарыстычным адзінкам уласцівы ўсе базавыя функцыі мовы і маўлення, якія ў адносінах да афарызмаў рэалізуюцца як аблігаторныя (кагнітыўная, канатыўная, кумулятыўная, намінацыйная) і як факультатыўныя. Унікальнымі функцыямі афарызмаў з’яўляюцца ўніверсалізуючая і стылевызначальная. Універсалізуючая функцыя маніфестуе спецыфічную ўласцівасць афарызмаў – адлюстраванне ўніверсальнага абагульнення рэчаіснасці ў проціпастаўленне факталагічнаму абагульненню. Ужыванне афарыстычных адзінак у маўленні можа ўтвараць такую яго стылістычную адметнасць, як афарыстычны стыль, які засноўваецца не на выкарыстанні адзінкавых афарызмаў, а на змештавай універсалізацыі (афарызацыі) маўлення цалкам, калі змест паведамлення перадаецца з дапамогай пераважна або выключна афарыстычных адзінак. Індывідуалізацыя выкарыстання розных тыпаў афарыстычных адзінак у розных формах, сэнсах, функцыях і г. д. у межах рэалізацыі афарыстычнага стылю ўтварае яго індывідуальна-аўтарскую разнавіднасць – афарыстычны ідыястыль [Іванов 2006а].

5. Агульнае і спецыфічнае ў афарыстычных адзінках розных моў

Супастаўленне адзінак афарыстычных падсістэм розных моў можа быць рэпрэзентацыйным толькі на матэрыяле асноўных афарыстычных фондаў. Рэлевантнымі пры супастаўленні з’яўляюцца лагічна-семантычная структура, характар матывіроўкі агульнага значэння ці значэнняў асобных кампанентаў, лексічная і граматычная арганізацыя афарызмаў. Усяго існуе дзевяць тыпаў міжмоўных падабенстваў і адрозненняў афарыстычных адзінак паводле поўнага або частковага супадзення ці несупадзення зместу і лексічна-граматычнай арганізацыі афарызмаў. Найбольшую значнасць пры міжмоўным параўнанні маюць тыя афарыстычныя адзінкі, што супадаюць паводле зместу і не супадаюць, супадаюць часткова, цалкам супадаюць па лексічна-граматычнай арганізацыі, а таксама тыя, што супадаюць часткова па зместу і не супадаюць часткова або цалкам паводле лексічна-граматычнай арганізацыі [Іванов 2003в; Іванов 2011б]. Супадзенні зместу і лексічна-граматычнай арганізацыі афарыстычных адзінак не заўсёды залежаць ад ступені роднасці

моў, часта з'яўляюцца вынікамі моўных кантактаў, радзей дэтэрмінаваны агульнасцю моў і культур у абагульнена-ўніверсальным адлюстраванні рэчаіснасці. Адрозненні праяўляюцца як у спосабах і сродках адлюстравання аднолькавага зместу ў афарыстычных адзінках розных моў, так і ў абумоўленай нацыянальнай карцінай свету выбіральнасці адлюстравання заканамернасцей рэчаіснасці ў афарыстыцы кожнай з моў [Іваноў 2000б].

Заклучэнне

У выніку даследавання афарыстычных адзінкі вызначаны як асобная катэгорыя адзінак мовы і маўлення, проціпастаўленых, з аднаго боку, фразеалагічным адзінкам, а з другога, свабодным і ўстойлівым выказваннем. Вылучэнне афарыстычных адзінак у асобную лінгвістычную катэгорыю абгрунтавана наяўнасцю ў іх такой спецыфічнай прыметы, як абагульнена-ўніверсальная семантыка (гэтая прымета кваліфікавана як афарыстычнасць). Устаноўлены аб'ём, прыметы і разнавіднасці, сістэмныя і функцыянальныя ўласцівасці афарыстычных адзінак як асобнай лінгвістычнай катэгорыі, вызначаны ўзроўневая лакалізацыя і характарыстыкі афарыстычных адзінак у сістэме мовы, устаноўлены з'явы міжузроўневай аманіміі афарыстычных, фразеалагічных і лексічных адзінак, вызначаны парадыгматычныя формы ўжывання і функцыянальны ізамарфізм узуальных і аказіянальных афарыстычных адзінак, спосабы афарыстычнай дэрывацыі, устаноўлены аб'ём і дыферэнцыраваны састаў афарыстычнага фонду мовы. Абгрунтаваны прыныцы апісання афарыстычных адзінак як прадмета асобнага раздзела навукі аб мове – афарыстыкі, вызначаны яе канцэптуальныя, метадалагічныя і метамоўныя асаблівасці, акрэслены задачы і актуальныя праблемы, месца ва ўнутранай структуры мовазнаўства.

Асноўныя палажэнні і вывады даследавання могуць быць пакладзены ў аснову фарміравання як агульнай афарыстыкі – мовазнаўчай дысцыпліны, што вывучае агульныя для розных моў уласцівасці афарыстычных адзінак, так і прыватнай афарыстыкі – мноства мовазнаўчых дысцыплін, кожная з якіх прызначана вывучаць уласцівасці афарыстычных адзінак пэўнай мовы свету (афарыстыкі беларускай мовы, афарыстыкі рускай мовы, афарыстыкі польскай мовы, афарыстыкі англійскай мовы і г.д.).

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны ў супастаўляльным і тыпалагічным мовазнаўстве пры вызначэнні агульнага і спецыфічнага, а таксама тыпалагічна значнага ў афарыстычных адзінках моў свету.

ЛІТАРАТУРА

Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = *English-Belarusian Paremiological Dictionary* (2009). Іваноў Я. Я. (рэд.). Магілёў, 240 с.

Балакова, Д., Вальтер, Х., Венжинович, Н. Ф., Гутовская, М. С., Иванов, Е. Е. и Мокиенко, В. М. (2014). *Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках*. Словарь. Могилев, 208 с.

Иванов, Е. Е. (1995). Афоризм как единица языка (к истории и теории понятия). [В:] *Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы*. В 2 т. Кобозева И. М. (отв. ред.). Москва, т. 1, с. 192–193.

Иванов, Е. Е. (1999). *Изучение языковой природы афоризма в русистике 1960–80 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма)*. Минск, 52 с.

Иванов, Е. Е. (2001). *Русско-белорусский словарь пословиц = Руска-беларускі слоўнік прыказак: 777 пословиц русского языка, свыше 5000 белорусских паремиологических эквивалентов и соответствий*. В 2 ч. Могилев.

Иванов, Е. Е. (2006а). О понятиях «афористический текст», «афористичность (афоризация) речи» и «афористический стиль». [У:] *Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка. Серыя 1*, № 3 (49), с. 76–79.

Иванов, Е. Е. (2006б). Универсальное высказывание и афоризм. [У:] *Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта*, № 2 (40), с. 88–93.

Иванов, Е. Е. (2008). О понятиях «речевой» и «языковой» афоризм. [У:] *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук*, № 2 (10), с. 125–130.

Иванов, Е. Е. (2009а). *Антипословицы Рунета: типология и словарь*. Минск, 72 с.

Иванов, Е. Е. (2009б). Критерии систематизации афористического материала как объекта лексикографического описания. [В:] *Проблемы истории, филологии, культуры = Journal of Historical, Philological and Cultural Studies*, № 2 (24), с. 88–91.

Иванов, Е. Е. (2009в). Об основных типах афористических высказываний. [У:] *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова*, № 1 (32), с. 126–132.

Иванов, Е. Е. (2015). Паремиилогический минимум и основной паремиилогический фонд. [В:] *Паремиилогия в дискурсе*. Ломакина О. В. (ред.). Москва, с. 48–66.

Иванов, Е. Е. (2016). *Лингвистика афоризма*. Могилев, 156 с.

Иванов, Е. Е. (2017). Афористичность и фактологичность однофразовых текстов. [У:] *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова. Серыя А*, № 1, с. 91–92.

Иванов, Е. Е. и Мокиенко, В. М. (2007). *Русско-белорусский паремиилогический словарь*. Могилев, 242 с.

Иванов, Е. Е. и Петрушевская, Ю. А. (2016). *Английские пословицы: из литературы и в литературе: этимология, функционирование, варианты = English Proverbs: from Literary Texts, in Literary Texts: Etymology, Usage, Variability*. Могилев, 76 с.

Іваноў, Я. Я. (1994). Афарызм як прадмет філалогіі і аб'ект лінгвістыкі. [У:] *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4*, № 3, с. 61–65.

Іваноў, Я. Я. (2000а). Афарызмы Максіма Багдановіча. [У:] *Праблемы беларускага літаратурнага ўстава*. Клімуць Я. І. (адк. рэд.). Мінск, с. 123–131.

Іваноў, Я. Я. (2000б). Семантыка беларускіх афарызмаў. [В:] *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*, № 2 (25), с. 94–99.

Іваноў, Я. Я. (2002а). Максім Гарэцкі: «Думы мае, думкі, летуценні мае ...» (матэрыялы да «Анталогіі беларускага літаратурнага афарызма»). [У:] *Краі = Kraj*, № 1–2, с. 228–238.

Іваноў, Я. Я. (2002б). Якуб Колас: «Таёмны вы, зямлі скрыжалі! Чаго ў сябе вы не ўпісалі!» (матэрыялы да «Анталогіі беларускага літаратурнага афарызма» з паэмы «Новая зямля»). [У:] *Краі = Kraj*, № 3–4, с. 171–183.

Іваноў, Я. Я. (2003а). Кузьма Чорны: «Трэба глыбей убіраць у сябе жыццё ...» (матэрыялы да «Анталогіі беларускага літаратурнага афарызма»). [У:] *Краі = Kraj*, № 3–4, с. 220–222.

Іваноў, Я. Я. (2003б). *Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма*. Магілёў, 194 с.

Іваноў, Я. Я. (2003в). Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў. [In:] *Studia slawistyczne*, t. 4, s. 49–55.

Іваноў, Я. Я. (2003г). Семантычная тыпалогія афарызма ў славянскіх і германскіх мовах. [In:] *Frazeologické štúdie*, t. III, s. 43–60.

Іваноў, Я. Я. (2003д). «Фразеалагізацыя» моўных афарызмаў і феномен міжузроўневай аманіміі. [In:] *Studia Russica*, t. XX, pp. 143–153.

Іваноў, Я. Я. (2004а). *Афарыстыка мовы мастацкага твора. Паэма Якуба Коласа «Новая зямля»: лексікаграфічны аспект*. Магілёў, 84 с.

Іваноў, Я. Я. (2004б). *Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма*. Магілёў, 160 с.

Іваноў, Я. Я. (2004в). Семантика афарыстычных выказванняў (на матэрыяле славянскіх і германскіх моў). [У:] *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4*, № 1, с. 63–68.

Іваноў, Я. Я. (2004г). Фразеалогія vs. Афарыстыка (да праблемы катэгарыяльнага размежавання фразеалагічных і афарыстычных адзінак мовы). [В:] *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*, № 1 (22), с. 29–32.

Іваноў, Я. Я. (2005). Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў. [В:] *Грани слова. Сборник научных статей к 65-летию профессора В. М. Мокиенко. Алексеенко М. и Вальтер Х. (отв. ред.). Москва*, с. 463–468.

Іваноў, Я. Я. (2006). Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы. [У:] *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4*, № 3. с. 103–109.

Іваноў, Я. Я. (2008). Катэгарыяльныя разнавіднасці і сферы ўжывання афарызмаў розных семантычных тыпаў. [У:] *Вучоныя запіскі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна*, т. 4, ч. 1, с. 36–44.

Іваноў, Я. Я. (2011а). *Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з ініцыяльных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.* Тлумачальны слоўнік. Магілёў, 164 с.

Іваноў, Я. Я. (2011б). Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў: падабенствы і разыходжанні. [В:] *Філолагічны студыі. Навуковiй вiсник Криворiзького держ. пед. ун-ту*, вып. 6, ч. 2, с. 53–63.

Іваноў, Я. Я. (2011в). Праблема ўласна лінгвістычнага вызначэння паняцця «афарызм». [У:] *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3*. № 1 (108), с. 95–102.

Іваноў, Я. Я. (2013). “Беларусу і ў Парыжы сняцца Белізна бяроз і сосен медзь...” (да складання “Анталогіі беларускага літаратурнага афарызма”: Пімен Панчанка). [У:] *Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica*. Іваноў Я. Я. (рэд.). Магілёў, вып. 5, с. 108–114.

Іваноў, Я. Я. (2014). «Ёсць у паэта свой аблог цалінны, Некрануты прастор для баразён ...» (да складання «Анталогіі беларускага літаратурнага афарызма»: Аркадзь Куляшоў). [У:] *Куляшоўскія чытанні: Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя, 24–25 красавіка 2014 г.* Абабурка М. В. (рэд.). Магілёў, с. 51–55.

Іваноў, Я. Я. (2017). *Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове*. Магілёў, 208 с.

Іваноў, Я. Я. і Іванова, С. Ф. (2007). *Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny*. Магілёў, 192 с.

Іваноў, Я. Я. і Раманава, Н. К. (2006). *Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch*. Магілёў, 108 с.

Королькова, А. В. (2005). *Русская афористика*. Москва, 344 с.

Королькова, А. В. (2018). *Афористика в контексте русской культуры*. Смоленск, 226 с.

Лінгвістыка афоризма. Хрестоматія. (2018). Иванов Е. Е. (сост.). Минск, 302 с.

Словарь афоризмов и цитат из польской литературы XVI–XX веков = Słownik aforizmów a cytatów z literatury polskiej od XVI do XX wieku: для изучающих польский язык как иностранный. (2005). Иванов Е. Е. (ред.). Могилев, 104 с.

Языковая природа афоризма: очерки и извлечения (2001). Иванов Е. Е. (сост.). Могилев, 440 с.

Ivanov, E. (2002). *Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian)*. Prague, 136 p.

Подано до редакції 01.04.2019 року

Прийнято до друку 02.05.2019 року